

Lietuviškosios šventumo sąvokos kilmė

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnyje nagrinėjama lietuvių k. žodžio šventas kilmė ir kai kurios įmanomos hipotetiškos jo sąsajos, iš dalies remiantis Vladimiro Toporovo šiam žodžiui ir jo atitikmenims kitose kalbose skirtais darbais¹.

Prasminiai žodžiai: šventumo sąvoka, žodžio šventas kilmė.

1. Žodžių istorija – pažiūrų raidos pėdsakas

Kalbotyros nauda tautos mentai pažinti

Žodis yra dvipusis, dvigubas, dvinaris, sudėtas iš dviejų dalių: viena dalis – tai žodžio „kūnas“, t. y. garsai, kuriais jis ištariamas (ir raidės, kuriomis tie garsai užrašomi); kita dalis – tai žodžio „siela“, t. y. reikšmė, kuri tais garsais perteikiama. Semiotikas pasakytų: signifikantas (tai, *kas* kažką reiškia) ir signifikatas (*ka* tai reiškia). Panašiai kalbininkai skiria žodžio formą ir turinį.

Savo ruožtu dviem šakomis šakojasi, dviem kryptimis auga ir plėtojasi kalbotyra, irgi tad turinti dvi puses ar du dėmenis: tai formalioji kalbotyra, arba istorinė ir kitokia gramatika, – mokslas apie žodžių formas, jų tarpusavio santykius bei raidą ir semantika, arba sema-siologija, – mokslas apie žodžių reikšmes, jų tarpusavio santykius bei raidą.

Formalioji kalbotyra yra tikslusis mokslas, atskleidžiantis griežtas garsų santykių taisykles įvairiose kalbose įvairiais istoriniais jų raidos laikotarpiais ir, tomis taisyklėmis remiantis, nustatantis tiek istorinę žodžio formos raidą (praecityje vykusius jos kitimus), tiek žodžio atitikmenis bei giminaičius giminiškose kalbose. Kalbų giminystė, tiesą sakant, ir nustatoma per žodžių giminystę (jų formos, darybos ir kaitymo bendrumus).

Giminiškų kalbų tarpusavio santykius nuo seno įprasta vaizduoti „kalbų medžio“ pavyzdžiu. Artimiausios vienos šakos atžalos – tai vienos kalbos tarmės

(kaip antai lietuvių aukštaičių ir žemaičių). Dvi atskiros šakelės, dar palyginti neseniai atsišakojusios, – tai artimai giminiškos kalbos (kaip antai lietuvių ir latvių kalbos, maždaug ligi VII a. dar prilygusios vienos kalbos tarmėms, taigi sudariusios vieną kalbą – vieną šaką su liaunomis tarmių atžalomis). Lietuvių, latvių ir dar prūsų kalbos sudaro jau storesnę ir senesnę baltų kalbų šaką – bendrą baltų prokalbę, kurios atžalomis jos kitados buvo ir nuo kurios ilgainiui atsišakojo. Savo ruožtu baltų prokalbė kitados sudarė bendrą stambesnę šaką su paskui atsišakojusia būsimųjų slavų prokalbe (kuri pati vėliau išsišakojo į atskiras slavų kalbas); toji bendra baltų ir slavų prokalbė kalbininkų taip ir vadinama – baltų-slavų prokalbe. Senų senovėje (manoma, maždaug ligi III tūkstantmečio pr. Kr.) vieną bendrą prokalbę sudarė baltų-slavų, germanų, keltų, lotynų, graikų, senovės arijų, arba indų-iranėnų, ir kai kurios kitos kalbos. Tai vadinamoji indoeuropiečių prokalbė – indoeuropiečių kalbų medžio kamienas. Panašiai savas kalbų šeimas – savus „medžius“ – sudaro ugrų-finų, semitų-chamitų, tiurkų ir kitos pasaulio kalbos.

Šis „kalbų medžio“ įvaizdis, kaip ir dauguma metaforų bei alegorijų, ne visai tiksliai atspindi tikrovę, mat kalbos ne tik atsišakoja iš bendrų prokalbių ir nutolsta viena nuo kitos, bet atsišakojusios dažnai vėlgi veikia viena kitą, daro viena kitai įtaką ar net susimaišo, taigi gali vėl suartėti. Akivaizdžiausiai tai rodo visokie skoliniai: leksiniai, fonetiniai, gramatiniai, sintaksės ir kt. Tarsi kai kurios medžio šakos atsišakojusios paskui vėl suaugtų į vieną. Vis dėlto pirminę kalbų raidą „medžio“ įvaizdis perteikia gana išraiškingsai ir aiškiai.

Giminiškų kalbų leksikoje yra išlikę gana daug formalių atitikmenų – žodžių, kurie savo forma gali būti laikomi vieno bendro prokalbės žodžio atšakomis. Tačiau tokių formalių atitikmenų reikšmės skirtingose kalbose anaipol ne visuomet sutampa, gal net dažniausiai nesutampa. Tad atsiranda galimybė tirti žodžių reikšmių raidą. Jeigu giminiškose kalbose turime du žodžius, kilusius iš vieno bendro prokalbės žodžio, tačiau turinčius skirtingas reikšmes, vadinasi, to vieno prokalbės žodžio reikšmė turėjo būti tokia, kad iš

1. Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą X prigimtinės kultūros seminare „Girdi, kaip šakom šnibžda medžių kalba šventa? Šventumo pajauta ir išraiška“, 2016 m. kovo 5–6 d. Kulionyse–Sanklodiškėse (Molėtų r.).

jos galėtų atsirasti ir vieno, ir kito atsišakojusio žodžio reikšmės. O žodžių reikšmės, sudarančios kalbos sąvokas, – tai ta kalba kalbančių žmonių mąstymo priemonės, įkūnijančios jų bendras mintis ir daugiau mažiau sąlygojančios kiekvieno atskiro kalbančiojo mąstymą. Išmokdami kalbą, mes išmokstame ne tik atpažinti bei tarti atitinkamus garsus, bet įsisaviname ir jais perteikiamas tam tikras pamatines mintis – ištiesos ta kalba kalbančios bendruomenės, tautos mintis. Užtat tirdami žodžių reikšmių kitimus bei raidą galime užčiuopti kažką panašaus į kolektyvinį mąstymą ir padaryti labai svarbių išvadų apie atitinkamos tautos pasaulėžiūrą, jos nacionalinį mentalitetą arba, lietuviškai, Daukanto žodžiais tariant, tautos mentą (Razauskas 2015: 75).

Būtent šį lėtą, šimtmečius ir tūkstantmečius trunkantį kolektyvinį mąstymą ir atskleidžia žodžių reikšmių kilmė bei raida, ypač žodžių, įkūnijančių mazgines, kertines pasaulėvaizdžio sąvokas ir sudarančių pasaulėžiūros – tautos sielos namų – sąsparas.

1.2. Keli iškalbingesni pavyzdžiai

Lie. *jėga* ir la. *jėga* bendroje lietuvių–latvių prokalbėje sudarė vieną žodį, formaliai atstatomą kaip **jėgā*. Tačiau la. *jėga* reikšmė yra visai ne „jėga“, o „prasmė“ bei „supratimas, nuovoka, protas“, atitinkamai veiksmažodžio *jēgt* reikšmė – „nutuokti, suprasti“. Tiesą sakant, ir lie. *jėga* šiaurinėse tarmėse yra vartojamas reikšme „nuovoka, supratimas, nuojėga, protas, išmanymas“: *Tas žmogus be jėgos, apie kupčystę jis nieko nenujėgia* (Biržai); *Jis mažos jėgos žmogus, nieko nenučiuokia* (Kupiškis); *Paliko be jėgos, apkvaišo* (iš K. Maciaus raštų); *Kalbi kaip ir be jėgos* (Salamiestis, Kupiškio r.); veiksmažodis *nu-jėgti* tebeturi reikšmę „išmanyti, suprasti, nuvokti“, o iš jo padarytas daiktavardis *nuo-jėga* reiškia „sugebėjimas, supratimas, išmanymas“ ir tiesiog „sąmonė, nuovoka“². Vadinas, pirminė prožodžio **jėgā* reikšmė turėjo būti tokia, kad iš jos būtų galėjusios išsirutulioti abi dabartinių žodžių reikšmės: ir „jėga“, ir „prasmė“ bei „supratimas, nuovoka, protas“. Kitaip tariant, ji turėjo apimti abiejų reikšmių užuomazgas, tiksliau – sudaryti abiejų reikšmių bendrą užuomazgą. Jos esmę nusakyti galime iš dviejų pusių: iš vienos – tardami, kad „prasmę sudaro jėga“, kad „prasminga ir protinga yra tik tai, kas reiškiasi su jėga, kas turi jėgos“; iš kitos – tardami, kad „tikroji jėga yra prasmė“, kad „jėgos turi tik tai, kas yra prasminga, protinga“. Šių teiginių savotiškas bendras vardiklis ir sudarytų sąvokos

**jėgā* branduolį, kuriame reikšmės „jėga“ ir „prasmė“ bei „supratimas, protas“ dar nėra išsiskyrusios, dar nėra skirtingos, o sudaro pirmąjį vienį. Tokį, kad latviškai išstartas klausimas *kāda dzīves jēga* „kokia gyvenimo prasmė“ lietuviškai galėtų skambėti *kokia gyvenimo jėga*. Ir atvirkščiai: lietuviškas nusiskundimas dėl ko nors, kame *nėra jėgos*, latviškai galėtų skambėti *nav jēgas* „nėra prasmės“. Beje, labai iškalbingai senoji, pirminė prožodžio **jėgā* reikšmė šiais laikais atgyja tuomet, kai apie ką nors pasakome: *jėga!*

Toks santykis tarp reikšmių „jėga“ ir „prasmė“ bei „nuovoka, supratimas, protas“ šiaip jau yra ne atsitiktinis, o dėsningas. Tai rodo panašus reikšmių santykis tarp lie. *siela* ir sl. **sila* „jėga“ (le. *sila*, ru. *сила* ir kt.). Baltų-slavų prokalbėje tai būta vieno žodžio, turėjusio formą **seilā*. O jo reikšmę kalbininkai bando nusakyti jungdami sąvokas „vitalinis“ ir „psichinis“: būtent „vitalinė ir psichinė jėga“ (Mažiulis 2013: 836). Kaip matyti, abiem atvejais jėgos neišsiskiria apibrėžti aplenkiant psichiką, t. y. prasmę, supratimą, protą, sielą. Kita vertus, sielos su visais jos reiškiniais neįmanoma suvokti apeinant „energetinę“ sąvoką – jėgą. Jau vien iš to galime numanyti, kad pirmąkart baltų ir slavų jėgos samprata buvo dvasinė-maginė, galimas dalykas, kažkiek panaši į melaneziečių „mana“.

Panašų pasaulėvaizdį atskleidžia ir lietuvių kalbos žodis *priežastis*. Mat jis yra vienos šaknies su daiktavardžiu *žodis* ir veiksmažodžiu *žosti* „tarti, sakyti, byloti“ bei „žodžiu, kalbėjimu lemti“. Taigi pirminė lietuviškoji *priežastingumo* samprata remiasi žodžio galia ir akivaizdžiai priklauso dvasiniam-maginiam pasaulėvaizdžiui. Ir tai ne kokia lietuviška išimtis, o dėsningumas. Toks pat santykis, pavyzdžiui, yra tarp rusų *рок* „lemtis, likimas“ ir *пекы* „tariu, sakau, byloju“, *пред-пекать* „pranašauti“. Kaip senovės lietuvių pasaulėvaizdyje reiškinio priežastį sudaro lemtingas žodis, taip senovės rusų pasaulėvaizdyje žodis yra reiškinio lemties priežastis.

Lie. *vaistas*, darybiškai **vaid-(s)tas*, yra „žinojimą“ reiškiančios šaknies, tos pat kaip žodžiai lie. *veizdėti* „žiūrėti, žvelgti; sekti akimis, stebėti“ ir kt., la. *viedēt* „(įsi)žiūrėti“, pr. *waidimai* „žinome“, *waist* „žinoti“, sl. *věděti* „žinoti“ (le. *wiedzić*, ru. *ведать* ir kt.), vok. *vissen* „žinoti“, *ich weiss* „aš žinau“, skr. *veda* „jis žino“, daiktavardis *vedas* „šventas žinojimas, šventoji žinija, Veda“ ir t. t.; tos pačios šaknies dar yra prūsų-lietuvių žynio pavadinimas *vaidila*, le. *wiedźma*, ru. *ведьма* „ragana“ ir kt. Apskritai priesagos *-(s)ta*-daiktavardžiai, be retesnių išimčių, pasak Prano Skardžiaus, „daugiausia reiškia priemones bei įrankius ar šiaip konkrečius veiksmo padarinius“ (Skardžius 1996:

2. Lietuvių kalbos žodžių reikšmės pateikiamos pagal LKŽ, prieinamą ir internete adresu: www.lkz.lt. Kitų kalbų žodžių reikšmės – pagal įvairius atitinkamų kalbų žodynus.

320–325, § 182–184). Tad ir *vaistą* galime suprasti, viena vertus, kaip „žinojimo padarinį“, o antra vertus, kaip „žinojimo priemonę“. O kad sugebėjimas gydyti, pagal tradicinę sampratą, priklauso nuo tam tikro ypatingo žinojimo, akivaizdžiai rodo ir tradicinio gydytojo pavadinimas *žiniuonis*.

Lie. *bausti* (būtojo laiko lytis *baud-ė* aiškiau rodo šaknį) – tai galininkinė, arba vadinamoji tranzityvinė, veiksmažodžio lytis, o to paties, formaliai žiūrint, veiksmažodžio savaiminė, arba intransityvinė, lytis yra *busti* (*bud-o*). Atitinkamai susiję, pavyzdžiui, *dužti* ir *daužti* „daryti, kad dužtų“; *lūžti* ir *laužti* „daryti, kad lūžtų“; *smukti* ir *smaukti* „daryti, kad smuktų“; *sprūsti* (*sprūd-o*) ir *sprausti* (*spraud-ė*) „daryti, kad (į)sprūstų“ ir daugelis kitų, tarp kurių visai panašus į mūsiškį būtų pavyzdys *glusti* (*glud-o*) ir *glausti* (*glaud-ė*) „daryti, kad (pri)glustų“. Taigi ir *bausti* grynai gramatiškai reiškia „daryti, kad (nu)bustų“. Šiaip jau *glausti* iš esmės reiškia tą patį, ką *gludinti* – irgi iš esmės „daryti, kad (pri)glustų“. Panašiai *bausti* gramatiškai pirmiausia reiškia tą patį, ką *bud-inti*. Vadinasi, galime daryti išvadą, jog senoji lietuviškoji *bausmės* samprata remiasi požiūriu, kad nusikaltėliui yra apsiniaukęs protas, aptemusi sąmonė, kad jis dvasiškai tarsi užsnūdo, miega ir nebežino, ką daro, todėl jį reikia iš to dvasios miego *pabudinti*. Bausmės tikslas – ne atkeršyti, ne sukelti skausmą, ne atskirti nuo visuomenės, o pabudinti iš nusikaltimą lėmusio dvasios aptemimo. Tokia tad būtų pačios kalbos menama pirminė lietuviškoji *bausmės* samprata.

Kazimieras Būga kitados buvo iškėlęs prielaidą, kad žodis *auka* esąs Simono Daukanto pramanytas naujadaras. Tačiau kalbininkai jau kurį laiką tuo abejojo, kol galiausiai Jonas Palionis užtiko šį žodį pavartotą 1720 m. lietuviškuose raštuose, taigi gerokai pirm Daukanto. Pastaruoju metu daiktavardis *auka* laikomas vienos šaknies su veiksmažodžiais *aukauti* bei *aukuoti* „kiloti aukštyn žemyn“, o kaip jų atmaina, gerokai pirm Daukanto, pasirodo, atitinkama reikšmė vartotas ir veiksmažodis *aukoti*, religiniuose kontekstuose priartėjantis prie religinio aukojimo. Ir daiktavardžio *auka* tad pirminė reikšmė būtų „iškėlimas, kilstelėjimas, pakylėjimas (dievybei)“. Tokią pirminę aukos bei aukojimo sampratą visiškai patvirtina baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, kuriuose aprašomų senovės lietuvių apeigų kulminacijos metu *auka* kaip tik yra iškeliama aukštyn. Beje, ir pats lotyniškos kilmės žodis *culminacija*, lo. *culminatio*, remiasi veiksmažodžiu *culmino-are* „(iš)aukštinti, (iš)kelti“.

Prabilę apie auką ir aukojimą, mes savaiame nejučia priartėjome prie šventumo sąvokos, tad prie jos dabar tiesiai ir pereikime.

2. Žodžio *šventas* kilmė

2.1. Artimiausia žodžio aplinka

Žodis *šventas* lietuvių kalboje turi tos pačios šaknies veiksmažodį *švęsti* (*švenčia, šventė*), kurio pirminė bendra reikšmė būtų „atlikti šventą veiksmą“ – iš čia ir *švęsti šventę* (ir daiktavardis *šventė*), ir, kita vertus, *pa-švęsti* ką nors, t. y. „padaryti šventą“, kitaip tariant, *pa-šventinti* arba *į-šventinti* ir pan., tik veiksmažodis *šventinti* yra ne pirminis, kaip *švęsti*, o būdvardžio *šventas* vedinys. Betgi daugiau akivaizdžių tos pačios šaknies žodžių nematyti, tad nei būdvardžio *šventas*, nei veiksmažodžio *švęsti* paaiškinimo pačioje lietuvių kalboje nėra.

Prūsų kalboje irgi žinomas būdvardis *swints* (rekonstruotomis lytimis **svintas* ar **šventas*) „šventas“ ir jo vedinys – veiksmažodis *swintint* (**svintintvei* ar **šventītvei*) „švęsti, šventinti“. Ir tiek.

Latvių kalboje būdvardis *svēts* „šventas“ laikomas slavizmu (dėl grynai formalių priežasčių), tačiau savas, paveldėtas yra veiksmažodis *švinēt* „švęsti“ ir jo vėdiniai, kaip *švinēgs* „iškilmingas“ ir kt. Bet vėl tik tiek.

Taigi ir baltų kalbose žodžio *šventas* reikšmės paaiškinimo nėra – baltų prokalbėje jis jau vartotas ta pačia „šventumo“ reikšme, tad jokių papildomų sąsajų, galinčių jį paaiškinti, nematyti.

Šį žodį ta pačia reikšme turi ir slavai – **svęťь* (le. *święty*, ru. *святъ, святой* ir kt.). Ir vėl jokių kitų sąsajų. Vadinasi, žodžio *šventas* kilmės nepaiškina ir baltų-slavų prokalbė. Kitaip tariant, ir baltų-slavų prokalbėje jis jau vartotas ta pačia „šventumo“ reikšme, jau buvo terminologizuotas ir nebeturėjo jokių akivaizdžių sąsajų su kitos reikšmės žodžiais.

Kita vertus, tai rodo, kad jau baltų-slavų prokalbės laikais šventumo sąvoka buvo visiškai nusistovėjusi, visiškai savi-stovi, nebereikalaujanti pagrindimo nei paramos iš jokių kitų artimų žodžių. Iš to galime daryti išvadą, kad pati šventumo sąvoka yra gerokai sena, pasiekusi mus iš žilos senovės.

2.2. Tolesnės žodžio sąsajos ir pirminė reikšmė

Be baltų ir slavų kalbų, žodžio *šventas* atitikmuo dar žinomas senovės iranėnų kalboje, t. y. kalboje, kuria kalbėjo šiuolaikinio Irano ir kai kurių aplinkinių kraštų gyventojų protėviai prieš 3 tūkstančius metų ar seniau, kalboje, kuria kalbėjo pranašas Zarathuštra ir kūrė religines giesmes bei kitus religinius tekstus, sujungtus į vadinamąją Avestą. Avestos kalboje šis žodis skambėjo *spənta-* ir reiškė tą patį – „šventas“.

Avestos kalboje šis žodis irgi neturi akivaizdžių sąsajų, taigi ir joje jis jau buvo nusistovėjęs šventumą žymintis terminas. O tai reiškia, kad indoeuropiečių prokalbės laikais, taigi maždaug prieš 5 tūkstančius metų, žodžio *šventas* reikšmė jau buvo nusistovėjusi, ir šventumo sąvoka jau buvo sau pakankama, praradusi tiesioginį ryšį su kitais prokalbės žodžiais. Vadinas, šventumo sąvoka priklauso seniausioms, seniausiai susidariusioms žmonijos sąvokoms. O remiantis formaliosios kalbotyros nustatytais garsų kaitos dėsniniais, ide. prokalbėje šiam žodžiui atstatoma prolytė **k'uen-to-*.

Žodis yra išlikęs ne visose ide. kalbose. Taigi galima manyti, kad jis buvo svarbus ne vienodai visoje ide. prokalbėje, o tik tam tikrose jos tarmėse (kitose tarmėse šventumo sąvoką imta reikšti kitais žodžiais). Iškloljus ant žemėlapiro tas sritis, kuriose senovėje kalbėta žodį *šventas* (tiksliau, ide. **k'uen-to-* „šventas“ vedinius) vartojusiomis kalbomis, t. y. baltų-slavų prokalbe ir senovės iranėnų kalba, išeina gana didelis vientisas plotas, vakaruose siekiantis Vyslą ir gal kažkiek už jos, o rytuose nusidriekęs toli į Vidurinę Aziją ir tiesiogiai susisiekiantis su senovės indų kalbos plotu.

Senovės indų (vedų) kalba ir senovės iranėnų (Avestos) kalba, prieš joms išsiskiriant, irgi sudarė bendrą indų-iranėnų, arba arijų, prokalbę, tad jeigu jau senovės iranėnų kalboje būta žodžio *šventas* atitiktums, tai savaime yra dingstis patikrinti, ar tik neatsirastų kokių nors jam giminiškų žodžių senovės indų, arba vedų, kalboje. Tokį tyrimą atliko iškilus XX a. antrosios pusės rusų kalbininkas Vladimiras Toporovas, paskyręs tam bent keturis didelės apimties straipsnius (Toporov 1987: 184–252; 1988: 3–44; 1989: 3–50; 1995: 441–447–490).

„Rigvedoje“ – Indijoje apsigyvenusių senovės arijų šventų giesmių rinkinyje, sunormintame ne vėliau kaip prieš 3,5 tūkstančio metų, nors dalis jam priklausančių giesmių yra gerokai senesnės, – dusyk yra paminėtas žodis *švāntás*, formaliai sutampantis su Avestos *spənta-*, sl. **svęť* ir lie. *šventas*.

Vienąsyk jis galininko linksniu paminėtas himne, skirtame šventos ugnies dievui Agniui (I.145.4c), kuriame sakoma, jog aukojama auka *abhí ś v ā n t á m mṛsate nāndy mudé*, t. y. „švāntám paliečia dėl džiaugsmo svaigaus“. Antrąsyk – kilmininko linksniu himne, skirtame Visiems dievams, bet, kaip matyti iš kelių ankstesnių posmų, irgi kalbant apie Agnį (X.61.21a–b): *ádāhā gāva upamātim kanāyā ānu ś v ā n t á s y a kāsya cit páreyuḥ*. Eilutė ne visai aiški, bet pažodžiui daugiau mažiau suprantamai ją galima versti taip: „Antai karvės pirma mergelės kažkokio *švāntásya* patarimu / prašymu nuėjo“; kitaip tariant: „Antai karvės nuėjo, mergelės genamos, kažkokio *švāntásya* patarimu / pra-

šymu.“ Pažymėtina, kad abiem atvejais žodis *švāntás* pavartotas kalbant apie Agnį.

Taigi, akivaizdi šio žodžio sąsaja su šventa ugnimi ir ją įsameninančiu dievu Agniu. V. Toporovas šią sąsają apibendrina formule *švāntás & agnís*, ir tuomet iškart paaiškėjo ją turint patikimų atitikmenų slavų ir lietuvių tradicijose – tai slavų **svęť* **ognь* (ru. *свѣтой огонь* bei kt.) ir lietuvių *šventa ugnis* (o kadangi pietryčių Lietuvoje yra užrašytas vyriškosios giminės daiktavardis *ugnīs*, tai lietuvių kalboje visai tikėtina ir šios formulės vyr. g. atmaina **šventas ugnis*, jau visai tiksliai sutampanti su vediškąja). Vadinas, vedų žodis *švāntás* išties gali būti ne tik formalus žodžių sl. **svęť* ir lie. *šventas* atitikmuo, bet – kaip galima spręsti iš to paties jo pavartojimo konteksto – ir susijęs su jais reikšme. O jei taip, tai, nustatę vedų žodžio *švāntás* reikšmę, ir sužinotume šventumo sąvokos semantinį pagrindą – tą pirminę reikšmę, iš kurios ilgainiui išsirutuliojo reikšmė „šventas“.

Vedų žodžio *švāntás* pirminę reikšmę padeda nustatyti jo gramatinė aplinka, t. y. daryba ir sąsajos su kitais tos pačios šaknies žodžiais, kurių – kitaip nei baltų, slavų ir iranėnų kalbose – vedų kalboje akivaizdžiai yra. Mat *švāntás* formaliai gali būti laikomas būtojo laiko neveikiamosios rūšies dalyviu (o vedų kalboje, kaip ir lotynų, tokie dalyviai atliko ir būtojo laiko veikiamosios rūšies dalyvių funkciją), padarytu iš veiksmožodžio šaknies *śvā-* / *śū-*, kuri reiškia „pūstis, plėstis, skleistis, kupėti, augti, kilti, klestėti, būti pilnam jėgų, galingam“ ir pan. Šaknis aptinkama tokiuose žodžiuose, kaip *śvayáti* „kupa, auga, kyla, skleidžiasi, klesti“, *śávas-* „jėga, galia, galybė“, *śávīras* „stiprus, galingas“, *śūras* „galiūnas, didvyris“, *śunás* „augimas, skleidimasis, klestėjimas, laimė“ ir t. t.

Vadinas, ir žodis *švāntás*, kaip ugnies pažyminy, apibūdina ją kaip kylančią, augančią, o tai yra viena iš esmingiausių ugnies ypatybių: ugnis savaime visuomet *k y l a* aukštyn. Kita vertus, ugnies apibūdinimas *švāntás*, nors tinka ir ugniai apskritai, dar gali reikšti ugnį tuomet, kai ji kilstelė, ūgtelė, šoktelė aukštyn ir ryškiau plyksteli nuo jon įlietos ar įžertos degios medžiagos aukojant. Panašų vaizdinį mena ir toji Agniui skirta himno eilutė (I.145.4.c), kurioje auka *abhí ś v ā n t á m mṛsate nāndy mudé* – taigi „*k i l s t e l i n t i / ū g t e l i n t i / š o k t e l i n t i* paliečia dėl džiaugsmo svaigaus“. Kitaip tariant, ugnį, ir savaime visad kylančią, „palietus“ jon įlietai ar įžertai degiai aukai, ji „džiaugsmingai“ plyksteli ir kilstelė, ūgtelė, šoktelė aukštyn.

Iš to galima padaryti išvadą, kad pirminė žodžio *šventas* reikšmė, bent jau kalbant apie *šventą ugnį*, mena kaip tik tokį ugnies kilstelėjimą, ūgtelėjimą,

šoktelėjimą ir plykstelėjimą, kai jon aukojant įliejama ar įžeriama kokia nors degi medžiaga. Vadinasi, ypač *šventa* ugnis yra būtent tuomet, kai nuo jon įlietos ar įžertos degios aukos ji kilsteli, ūgteli, šokteli ir ryškiai plyksteli. O kadangi ugnis ir šiaip visuomet kyla, auga aukštyn ir visuomet daugiau mažiau ryškiai plieskia, šviečia, tai ji – kaip tik dėl to – apskritai yra *šventa*, kaip vienas iš pirmųjų, seniausių ir būdingiausių predikato „šventas“ subjektų.

Pažymėtina, kad šitokia pirminė šventumo samprata visiškai sutinka su minėta pirmine aukojimo samprata – kilstelėti, iškelti auką aukštyn. Savo ruožtu, aukojant į ugnį ar ugniai, auka su kylančios ugnies liepsnomis bei dūmais simboliškai yra pakylėjama į dangų³.

2.3. Etimologinė prielaida

Gal verta pridurti, kad minėta vedų šaknis *śvā-* / *śū-* „pūstis, plėstis, skleistis, kupėti, augti, kilti, klestėti, būti pilnam jėgų, galingam“ ir jos vediniai *śávas-* „jėga, galia, galybė“, *śāvīras* „stiprus, galingas“, *śunās* „augimas, skleidimasis, klestėjimas, laimė“ ir kt., kai kurių kalbininkų nuomone, turi atitikmenų lietuvių kalboje – tokie esantys žodžiai *pašunė* „jėga, pagalba“, *šūsnis* „krūva, kupeta, krūsnis“ ir „daugybė“, *šaūnas*, *šaunūs* „puikus“, „judrus, žvitrus, apsukrus“, „smarkus, stiprus“, „didelis“ ir pan. Visi šie žodžiai tokiu atveju priskiriami tai pačiai ide. šakniam **k'eu-* „pūstis, tvinkti, didėti, augti, stiprėti“ (Pokorny 1959: 592–594). Jei tikrai taip, tai jie būtų ir žodžio *šventas* giminaičiai. Vis dėlto dauguma kalbininkų, pradedant Kazimieru Būga, minėtus lietuvių žodžius laiko bendrašakniais su veiksmažodžiu *šauti*, priskiriamu kitai ide. šakniam – *sk'ou-* „sviesti, stumti“ (Būga 1959: 586–589; Fraenkel 1965: 968, 969; Pokorny 1959: 954–955).

Bet ar nebūtų galima šias dvi ide. šaknis – **k'eu-* „pūstis, tvinkti, didėti, augti, stiprėti“ ir *sk'ėu-* „sviesti, stumti“ – sujungti, tiksliau, laikyti vienos pirminės šaknies atšakomis?⁴ Tuomet nebeliktų kliūčių susieti tarpusavyje visus minėtus lietuvių kalbos žodžius ir giminiskų žodžiui *šventas* laikyti ne tik žodžius *pašunė*, *šūsnis*, *šaunas*, *šaunus*, bet ir *šauti*. Formaliai tam kliūčių lyg ir nėra (šaknies ide. *sk'ėu-* pradžios *s-* laikant kalbininkams gerai žinomą protetiniu garsu, vadinauju *s-* *mobile*). O semantikos atžvilgiu itin iškalbingos būtų *šauti* reikšmės „smarkiai švystelėti, plykste-

lėti“ ir „staiga smarkiai kilti į viršų“, ypač kalbant apie ugnį, pavyzdžiui: *Į aukštį šovė liepsnos liežuviai* ir pan. Tokiu atveju apie kilstelėjusią, ūgtelėjusią, šoktelėjusią aukštyn ir plykstelėjusią ugnį galėtume pasakyti, kad *ugnis šovė*, o kaip tik tuomet, kai *ugnis šauna*, ji yra *šventa*.

Būtina pabrėžti, jog ką tik išsakyta kalbinė sąsaja tarp žodžių *šventas* ir *šauti* kol kas tėra prielaida, ne daugiau. Ją derėtų labai nuodugnai patikrinti, atsižvelgiant į visas įmanomas formalias ir semantines sąlygas. Čia to padaryti nėra įmanoma. Tad lieka pasitenkinti spėjimu ir viltis, kad jis kada nors bus patvirtintas.

O jeigu taip iš tikrųjų nutiktų, tai atsivertų nauja netikėta erdvė ir mitinio *Sovijaus*, mirusiųjų ugnyje deginimo pradininko ir vėlių vedlio į dangiškąją šviesos karalystę, vardo aiškinimui. Kaip gerai žinoma, ir Algirdas Julius Greimas, ir Vladimiras Toporovas tarpusavy nepriklausomai jo vardą yra susieję su veiksmažodžiu *šauti* (palaikus ugnin) ir išaiškinę jį kaip *šovį* arba *šovėją*, pašaudavusį mirusiojo palaikus ugnin senajame kremacijos rituale⁵. Pasitvirtinus ką tik iškeltai prielaidai, jis tad nejučia susytų ir su pačia lietuviškąja *šventumo* sąvokos šerdimi.

2.4. Tikėtinos gilesnės šventumo sąvokos ištakos

Minėtą ide. šaknį *l *k'eu-* „pūstis, tvinkti, didėti, augti, stiprėti“, kurios pagrindu V. Toporovo buvo išaiškintas žodis *šventas* bei jo atitikmenys ir su kuria mėginta sieti žodžius *šaunas*, *šaunus*, verta palyginti su homonimiška, t. y. formaliai sutampančia, šaknimi ide. *2 *k'eu-* „švytėti, spindėti“ ir jau ide. prokalbėje rekonstruojamu būdvardžiu **k'ou-no-s* „spindintis“ (Pokorny 1959: 594), formaliai visiškai tiksliai atitinkančiu lie. *šaunas* „šaunus“.

Semantiškai tokią sąsają pirmiausia įgalina *šauti* reikšmės „staiga smarkiai kilti į viršų“, „susidarius viduje spaudimui, su trenksmu išlėkti, iššokti, išsiveržti, sprogti“, „smarkiai mesti, sviesti“ ir, kita vertus, „smarkiai švystelėti, plykstelėti“. Taip pat, pavyzdžiui, tokių tarpusavy bendrašaknių žodžių reikšmės kaip *švaistyti* „svaidyti, mėtyti, blaškyti“, *šveisti* „smarkiai mesti, sviesti, trenkti“ bei „šviesų daryti“ ir *šviesti*, taip pat *švitrus* „blizgantis, žibantis“ bei „vikrus, apsukrus“, „žvalus, žvitrus“ – būtent *šaunas*, *šaunus*. „Šaunumas“ šiaip jau ir savaime siejasi su „spindesiu“: užteks pami-

3. Apie dūmus, kaip būdingą aukos pakėlimo į dangų priemonę, trumpai žr. Razauskas 2011: 144–146.

4. Juoba kad pastaruoju metu ši šaknis apibrėžiama be pradžios *s-*, kaip **k'euH-* (pirmoji šaknis – kaip **k'ueh-*), žr. (Rix 2001: 330, 339; Derksen 2015: 441).

5. Iljos Lemeškino pastaruoju metu išsakyta prielaida vardą atsiradus per anagramą iš *бесовой человек* „velniškas, velnio žmogus“ > *бе совий человек* > *совий бе человек* „Sovijus buvo žmogus“, kad ir labai išradinga, vis dėlto nėra visai įtikinama dėl daugelio priežasčių, tarp jų loginių, kurių čia nėra galimybės išnagrinėti.

nėti žodžio *spindesys* perkeltinę reikšmę, kaip posakyje *spindesys ir skurdas*; taip pat sinonimo *blizgesys* reikšmę „išorinis puikumasis“, *blizgėti* „puikiai atrodyti“, pavyzdžiui: *Karvės šeramos, batviniams girdomos – blizgančios* (Šatės, Skuodo r.); panašiai kitose kalbose, kaip anglų *brilliant* „blizgantis, spindintis, žvilgantis, žvilgus“ ir „nuostabus, puikus“ ir pan.

O kadangi pati šventumo samprata ištakose yra tiesiogiai susijusi su ugnies plykstelėjimu, taigi – su ryškiai plykstelėjusia šviesa, vadinasi – su švytėjimu, spindesiu, tai atsiranda semantinis pagrindas kelti klausimą, ar negalėtų žodis *šventas* dar gilesniame kalbos lygmenyje būti susijęs su veiksmožodžiais *švisti* bei *šviesti* ir jų vediniais *šviesa*, *šviesus* ir t. t.

Nėra neįmanoma sąsaja tarp *šventas* bei *švisti* ir formos požiūriu, nes šio veiksmožodžio esamojo laiko lytis kaip tik turi vadinamąjį šaknies infiksą *-n-*, būtent: *švintù, švintì, šviñta*. O tarmėse *švintas* „šventas“ su jomis išvis kone sutampa.

Jei šie žodžiai tikrai turi vieną bendrą prošaknę, susijusią su kilimo, didėjimo, smarkumo ir švitimo, šviesos reikšmėmis (o jas visas telkia ugnies vaizdinys), tai ir žodyje *šventas* savaime galėtų būti likę reikšmės „šviesus, spindintis“ pėdsakų. Kaip tik tokiu jos pėdsaku, V. Toporovo manymu, galima laikyti gausius lietuvių (ir plačiau – baltų, iš dalies baltų-slavų) vandenvardžius su dėmeniu *švent-*, kaip ežerai *Šventas, Šventežeris*, bent kelios *Šventosios* upės ir daugybė kitų. Jei taip, tai pirminis motyvas vandens telkiniams šitaip įvardyti būtų dar ne religinis šventumas (dėl kurių nors prie jų atliekamų apeigų ar kitų mitinių-religinių kontekstų), o pats blizgantis, spindintis, švytinčias vandens paviršius (girių apsuptyje tai išties ryški, daranti įspūdį vandenų ypatybė). Ir šitaip įvardyti šie vandens telkiniai būtų buvę tada, kai religinė šventumo sąvoka gal išvis dar nebuvo susidariusi, kai žodis *šventas* dar neturėjo vėlesnės šventumo reikšmės, o reiškė būtent švytėjimą, spindesį. Ilgainiui, šio žodžio pagrindu lygiagrečiai išsirutuliojus ir nusistovėjus religinei šventumo sąvokai, jos atšvaitas savaime krito ir ant šių vandenvardžių, kitados pavadintų žodžiu, kuris nuo šiol jau žymi šventumą.

Žinoma, atskiras vandenvardis *Šventu* galėjo būti pavadintas ir vėliau – būtent dėl jo religinio šventumo, kaip *šventi* kalnai, akmenys, medžiai ir kt., arba, tarkim, jo senasis švytėjimą kitados reiškęs vardas galėjo vėliau būti atitinkamai perprasminamas. Šiaip ar taip, aišku, kad seniausiųjų *Šventųjų* vandenų samprata neišvengiamai kito kartu su žodžio *šventas* raida: viena vertus, nuo jo įgaudama šventumo atspalvį, antra vertus, konservuodama ir palaikydama jo paties pirmųkš-

tes sąsajas su šviesa, spindesiu. O pats semantinis ryšys tarp šventumo ir šviesos, spindesio – neabejotinas, pabrėžiamas kuo įvairiausiose, jei ne visose pasaulio tradicijose, nepriklausomai nuo kalbos.

LITERATŪRA:

- Būga 1959 = Kazimieras Būga. *Raštai*, II. Sudarė Z. Zinkevičius. Vilnius, 1959.
- Derksen 2015 = Rick Derksen. *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon (Leiden Indo-European Etymological dictionary Series*, vol 13). Leiden–Boston: Brill, 2015.
- Fraenkel 1965 = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg–Göttingen, 1965.
- LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
- Mažiulis 2013 = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.
- Pokorny 1959 = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München, 1959.
- Razauskas 2011 = Dainius Razauskas. *Krosnis mitologijoje*. Vilnius: Aidai, 2011.
- Razauskas 2015 = Dainius Razauskas. Simono Daukanto *Tautos menta*. Iš: *Liaudies kultūra*, 2015, Nr. 4. (www.tautosmenta.lt [žiūrėta 2016 07 14]).
- Rix 2001 = Helmut Rix. *Lexikon der indogermanischen Verben: die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2001, p. 330, 339.
- Skardžius 1996 = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai*, I: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Fotografuotinis leidinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996 (1943).
- Топоров 1986 = В. Н. Топоров. Язык и культура: об одном словесном символе (к 1000-летию христианства на Руси и 600-летию его в Литве). Iš: *Балто-славянские исследования 1986*. Москва: Наука, 1988.
- Топоров 1995 = В. Н. Топоров. Идея святости в Древней Руси, II: Индоевропейский контекст слав. *svęt-; III: Слав. *svęt-. Iš: В. Н. Топоров. *Святость и святые в русской духовной культуре*, I: *Первый век христианства на Руси*. Москва: „Гнозис“, Школа „Языки русской культуры“, 1995.
- Топоров 1987 = Владимир Николаевич Топоров. Об одном архаичном индоевропейском элементе в древнерусской духовной культуре – *svęt-. Iš: *Языки культуры и проблемы переводимости*. Москва: Наука, 1987.
- Топоров 1989 = В. Н. Топоров. Из славянской языческой терминологии: индоевропейские истоки и тенденции развития. Iš: *Этимология 1986–1987*. Москва: Наука, 1989.

Origin of the Lithuanian concept of sacredness

Dainius RAZAUSKAS

This article examines the origin of the Lithuanian word *šventas* – “sacred” – and several possible hypothetical links, in part on the basis of the works of Vladimir Toporov, who studied this word and its equivalents in other languages.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, Vilnius,
e.paštas: liaudies.kultura@llkc.lt

Gauta 2016-07-10, įteikta spaudai 2016 08 27